

Małoletni jako świadek w procesie karnym

Magdalena Kornak

Oficyna

a Wolters Kluwer business

monografie

Małoletni jako świadek w procesie karnym

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Małoletni jako świadek w procesie karnym

Magdalena Kornak

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2009

Wydawca:
Magdalena Górniewicz

Redaktor prowadzący:
Ewa Fonkowicz

Skład, łamanie:
PIUS, Krystyna Lisiowska

© Copyright by
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2009

ISBN 978-83-7601-152-3

ISSN 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek

01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00

31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	11
Rozdział 1	
Małoletni świadek i jego zeznania	15
1.1. Podstawy psychologii dziecięcej	15
1.2. Małoletni? Nieletni? Dziecko?	21
1.3. Dopuszczalność przesłuchania małoletniego w postępowaniu karnym	24
1.4. Prawa i obowiązki małoletniego świadka	28
1.4.1. Prawa małoletniego świadka	29
1.4.2. Obowiązki małoletniego świadka	38
Rozdział 2	
Spostrzeganie oraz jego wpływ na relację małoletniego świadka	46
2.1. Tajemnice świata zmysłów a relacja małoletniego świadka	47
2.1.1. Wrażenia wzrokowe	49
2.1.2. Spostrzeganie kształtu, wielkości, odległości, głębi i ruchu ...	56
2.1.3. Synkretyzm dziecięcego spostrzegania	59
2.1.4. Wrażenia słuchowe	60
2.1.5. Wrażenia węchowe i dotykowe	64
2.2. Podmiotowe warunki spostrzegania	67
2.2.1. Uwaga dziecka	67
2.2.2. Myślenie	71
2.2.3. Mowa	75
2.2.4. Wyobrażenia	78
2.2.5. Emocje	80
2.3. Społeczne warunki spostrzegania	85
2.3.1. Stereotypy a zeznania małoletniego	85

2.3.2. Wygląd zewnętrzny a relacja małego dziecka.....	88
2.4. Percepcja czasu a zeznania małego dziecka.....	90

Rozdział 3

Wpływ pamięci na proces formowania się zeznań	94
3.1. Istota pamięci	94
3.2. Cechy pamięci oraz ich wpływ na rozwój ontogenetyczny dziecka	96
3.3. Rodzaje pamięci.....	98
3.4. Fazy pamięci.....	104
3.4.1. Zapamiętywanie.....	104
3.4.2. Przechowywanie.....	109
3.4.3. Zapominanie.....	111
3.4.4. Odtwarzanie	113
3.5. Zaburzenia pamięci.....	117

Rozdział 4

Taktyka przesłuchania małego świadka.....	120
4.1. Przygotowanie przesłuchania małego dziecka.....	121
4.2. Przesłuchujący i jego wpływ na przesłuchanie	126
4.3. Czas przesłuchania	131
4.4. Miejsce przesłuchania.....	133
4.5. Obecność osób trzecich przy przesłuchaniu.....	139
4.5.1. Biegli.....	139
4.5.2. Rodzice, opiekunowie lub inne osoby bliskie dziecku	147
4.6. Rekwizyty pomocne w przesłuchaniu	152
4.7. Lalki anatomiczne	153
4.8. Częstotliwość przesłuchań.....	155
4.9. Czynniki warunkujące wybór taktyki przesłuchania	160
4.9.1. Wpływ osobowości małego świadka na zeznania	160
4.9.2. Cechy osobowości małego świadka a jego zeznania.....	163
4.9.3. Osobowość a typ małego świadka.....	168
4.9.4. Inteligencja jako wyznacznik taktyki przesłuchania małego świadka	169
4.10. Sugestia a zeznania małego świadka.....	170
4.11. Etapy przesłuchania.....	180
4.11.1. Etap zapoznawczo-orientacyjny.....	181
4.11.2. Etap czynności wstępnych formalnego przesłuchania	186
4.11.3. Etap zeznania spontanicznego	187

4.11.4. Etap zadawania pytań.....	190
4.11.4.1. Pytania i ich rodzaje.....	191
4.11.4.2. Postulaty zmierzające do uzyskania wiarygodnych zeznań od małoletnich.....	199
4.11.5. Czynności końcowe.....	201
4.12. Przesłuchanie poznawcze jako alternatywna metoda uzyskiwania zeznań od małoletniego.....	203
4.12.1. Techniki przesłuchania poznawczego i ich modyfikacja....	205
4.12.2. Zastosowanie metody przesłuchania poznawczego podczas przesłuchania małoletniego.....	208
4.13. Dokumentacja przesłuchania.....	211
4.14. Wiarygodność zeznań małoletniego świadka i jej ocena w procesie karnym.....	218
4.14.1. Kłamstwa dziecięce.....	218
4.14.2. Ocena wiarygodności zeznań małoletniego.....	223

Rozdział 5

Szczególne formy przesłuchania małoletniego.....	230
5.1. Przesłuchanie małoletniego zaburzonego psychicznie.....	231
5.1.1. Taktyka przesłuchania małoletniego zaburzonego psychicznie.....	233
5.1.2. Wpływ zaburzeń psychicznych na wynik przesłuchania małoletniego.....	235
5.1.2.1. Dziecięce zaburzenia rozwojowe.....	237
5.1.2.2. Zaburzenia emocjonalne u dzieci.....	243
5.2. Przesłuchanie dziecka ciężko chorego.....	250
5.3. Przesłuchanie dziecka w celu odtworzenia wyglądu osoby lub rzeczy.....	255
5.4. Przesłuchanie dziecka w celu odtworzenia sytuacji lub postępowania na miejscu zdarzenia.....	265
5.5. Przesłuchanie konfrontacyjne z udziałem małoletniego.....	267
5.6. Przesłuchanie małoletniego w związku z okazaniem.....	274
5.7. Przesłuchanie dziecka za pośrednictwem tłumacza.....	287
Zakończenie.....	290
Wykaz aktów prawnych.....	293
Bibliografia.....	295
Źródła internetowe.....	306

Wykaz skrótów

Arch. Krym.	– Archiwum Kryminologii
Arch. Psych.	– Archiwum Psychologiczne
Child Dev.	– Child Development
Dev. Review	– Developmental Review
Dziecko krzywdzone	– Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka
GSiP	– Gazeta Sądowa i Penitencjarna
GW	– Gazeta Wyborcza
NP	– Nowe Prawo
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSPİKA	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
Pal.	– Palestra
PiP	– Państwo i Prawo
PiŻ	– Prawo i Życie
Prob. Krym.	– Problemy Kryminalistyki
Prob. Praw.	– Problemy Praworządności
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Przeg. Pol.	– Przegląd Policyjny
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SKKiP	– Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne
WiŻ	– Wiedza i Życie
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
Z zagad. krym.	– Z zagadnień kryminalistyki
ZNIBPS	– Zeszyty Naukowe Instytutu Badań Prawa Sądowego
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe UJ

Wstęp

Zasadniczym celem, jaki stawia sobie kryminalistyka, jest dążenie do wykrywania przestępstw i ich sprawców oraz ustalenie przyczyn i okoliczności, w jakich zostały one popełnione. Realizacja tych zadań w wielu wypadkach nie byłaby możliwa bez uzyskania przez organy ścigania oraz wymiar sprawiedliwości wiedzy, pochodzącej od osobowych źródeł dowodowych. Prym w tym względzie, już od czasów starożytnych, wiodły zeznania świadków, co sprawiło, że w historii procesu karnego to właśnie świadek zyskał miano najczęściej wykorzystywanego źródła informacji o popełnionym czynie.

Stan taki utrzymywał się niemal do końca XIX w. Postęp nauk przyrodniczych i technicznych zaowocował wówczas przeświadczeniem, iż sposób postrzegania świata przez człowieka w istocie nie jest wolny od błędu. Świadomość ułomności ludzkiej natury skłoniła z kolei przedstawicieli nauki do poszukiwania bardziej wiarygodnych i efektywnych metod, umożliwiających rozwikłanie zagadki popełniania przestępstw i wykrywania ich sprawców. Podjęto starania, zmierzające do odnalezienia alternatywnych form dotarcia do prawdy, które znacząco ograniczyłyby potrzebę odwoływania się do osobowych źródeł dowodowych, a być może nawet pozwoliły na całkowite ich wyeliminowanie i poprzestanie wyłącznie na dowodach rzeczowych.

W praktyce okazało się jednak, iż działania te nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Niezależnie od licznych metod wykrywczych, opartych na wysoko wyspecjalizowanej technice oraz bezspornej roli dowodów rzeczowych, trudno było (i wciąż jest) wyobrazić sobie proces karny bez obecności świadków. Dostrzegając i doceniając więc zalety rozmaitych technik wykrywczych, dających niepodważalne i niekwestionowalne wyniki, niepodobna marginalizować i bagatelizować roli osobowych źródeł dowodowych, w szczególności świadków. Jak zauważył angielski kryminalistyk C.S. Price: „W 90% spraw występują głównie dowody osobowe, w tym przede wszystkim świadkowie, i nie sposób z nich nie skorzystać, zwłaszcza gdy

innych dowodów w tych sprawach nie ma¹. Dlatego też należyte wykorzystanie oraz właściwa ocena zeznań świadka może odegrać ogromną rolę w procesie ustalania prawdy sądowej, a w szczególności przyczynić się do wykrycia sprawcy i wyjaśnienia okoliczności popełnienia przestępstwa.

Jednakże świadomość niedoskonałości świadka jako źródła dowodu powinna skłaniać do podjęcia próby poszukiwania sposobów, które pozwoliłyby na jak najbardziej efektywne jego wykorzystanie. Niewątpliwie trudno mówić o stworzeniu uniwersalnej recepty, matrycy nadającej się do zastosowania w odniesieniu do każdego świadka i w każdych okolicznościach, gdyż taka, zważywszy na indywidualność i niepowtarzalność ludzkiej natury, jest niemożliwa do określenia. Niemniej jednak może okazać się zasadne wskazanie pożądanej drogi postępowania.

Interesujące jest zawężenie szerokiej problematyki uzyskiwania zeznań świadka w procesie karnym do szczególnej kategorii, tj. świadka małoletniego. Brutalizacja rzeczywistości sprawia, że codziennie w mediach pojawiają się informacje o licznych przypadkach przemocy w rodzinie, molestowania seksualnego dzieci czy też zaniedbań w opiece nad nimi. Ciągłe rosnąca liczba przestępstw, głównie tych z udziałem dziecka lub popełnionych przeciwko niemu², oraz sytuacji, w których dziecko jest tylko ich obserwatorem, coraz częściej wymaga uczestnictwa tego specyficznego świadka w procesie. Tak znaczny wzrost okoliczności, wymuszających powołanie małoletniego w charakterze świadka lub pokrzywdzonego w procesie, uświadamia i tłumaczy potrzebę wnikliwego rozważenia tej kwestii i poświęcenia jej szczególnej uwagi.

Węższe ujęcie tematu wydaje się uzasadnione również z tego względu, iż żadna z obowiązujących procedur – od karnej, przez cywilną, aż po administracyjną – mimo że nie wyklucza możliwości przesłuchania dziecka jako świadka, nie formułuje jednocześnie w sposób jednoznaczny i klarowny, w postaci wyraźnego zapisu kodeksowego, choćby ogólnych zasad postępowania z takim specyficznym źródłem dowodowym. Z wyjątkiem niezwykle lapidarnej regulacji, przewidzianej w art. 185a k.p.k., poświęconej wyłącznie małoletnim ofiarom przestępstw o charakterze seksualnym

¹ Cyt. za: T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 2000, s. 191.

² Statystyki wskazują, iż ofiarami przestępstw seksualnych pada rocznie kilka tysięcy dzieci. Ofiar przemocy w rodzinie jest kilkanaście razy więcej i z każdym rokiem ich liczba wzrasta. Dane z policyjnych statystyk, zamieszczonych na stronie internetowej Komendy Głównej Policji, świadczą, że o ile w 1999 r. odnotowano około 24 tys. przypadków przemocy fizycznej wobec dzieci do 13. roku życia, to w 2005 r. ich liczba przekroczyła już 37 tys. i stale wzrasta. Zob. www.policja.pl.

oraz przestępstw przeciwko rodzinie i opiece, a także równie lakonicznego unormowania art. 185b k.p.k., odnoszącego się do wąskiej kategorii dzieci będących świadkami przestępstw popełnionych z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej oraz przestępstw o charakterze seksualnym, nie ma szczegółowych reguł i taktyki uzyskiwania dowodu z zeznań małoletniego świadka innych przewinień.

Rodzi się zatem pytanie, czy zważywszy na to, iż ustawodawca nie wprowadził w tym zakresie wyraźnych unormowań, należałoby w drodze analogii stosować wobec małoletnich świadków reguły przewidziane dla świadków dorosłych. Jeśli tak, to czy oznacza to, iż w pełni jest uzasadnione niezwracanie uwagi na odmienną naturę dziecięcej psychiki młodego człowieka? Czy jest usprawiedliwione ignorowanie potrzeb oraz niedostrzeżenie tego, iż dzieci z racji swojej niedojrzałości na wszystkich płaszczyznach rozwoju wymagają innego traktowania niż dorośli, tym bardziej w związku z uczestnictwem w procesie? W jaki więc sposób prowadzić przesłuchanie tak specyficznego świadka, jakim jest dziecko?

Udzielenie odpowiedzi na te z pozoru proste pytania, wskazanie zasadności ich postawienia oraz ich istoty stało się sednem podjętych przez autorkę rozważań, zmierzających do rozwiązania kwestii uzyskiwania zeznań od małoletniego świadka w postępowaniu karnym.

Dodatkową zachętą do podjęcia tej problematyki okazał się fakt, iż zważywszy na doniosłość i niezwykle ważną wagę problemu, niewspółmiernie mało jest kompleksowych, teoretycznych ujęć rozważanego zagadnienia. Choć w literaturze przedmiotu pojawiły się publikacje poświęcone przesłuchaniu małoletniego, w przeważającej mierze powierzchownie traktują one temat albo ograniczają się do przedstawienia zaledwie wąskiego aspektu niezwykle szerokiego zagadnienia, jakim niewątpliwie jest uzyskiwanie zeznań od małoletniego świadka. W większości koncentrują się one wyłącznie na kwestiach procesowych, kryminalistycznych lub psychologicznych. Równie niezadowalająca wobec skali problemu jest liczba pozycji monograficznych, poświęconych tej problematyce.

W niniejszym opracowaniu podjęto przede wszystkim próbę wykazania, w jak odmienny sposób formują się dziecięce zeznania. Rozważano, czy jest możliwe określenie pewnych ogólnych wytycznych właściwego prowadzenia tej czynności przy jednoczesnym uwzględnieniu konieczności indywidualizowania przesłuchania każdego dziecka. Czy biorąc pod uwagę wskazania i osiągnięcia kryminalistyki, procedury karnej oraz psychologii, można pokusić się o wypracowanie takich modyfikacji tradycyjnych zasad przesłu-

chania świadka, aby nie czyniąc krzywdy dziecku, możliwe było uzyskanie od niego wiarygodnej relacji? Ponadto, czy można w ramach i tak już zawężonej kategorii 'małoletni świadek' wprowadzić dodatkowe sposoby klasyfikacji? Jeśli tak, to czy te nowo określone kategorie małych świadków również wymagają odrębnych zasad ich przesłuchania? I wreszcie, w jakim stopniu proponowane modyfikacje stanowią *novum*, a w jakim mają już praktyczne zastosowanie oraz czy mogą przyczynić się do wykrycia prawdy w procesie?

Poszukując odpowiedzi na powyższe pytania, w kolejnych rozdziałach starano się kompleksowo ująć omawiane kwestie z położeniem nacisku nie tylko na zagadnienia kryminalistyczno-procesowe, lecz także na dopełnienie ich wiedzą z zakresu psychologii. Nie sposób bowiem prowadzić rozważania, odnoszące się do uzyskiwania zeznań od małoletniego świadka, opierając się wyłącznie na procedurze karnej i kryminalistyce. Fakt, iż celem przesłuchania jest pozyskanie informacji, dotyczących spostrzeżonych lub zaobserwowanych przez świadka zdarzeń, wydobyć ich z uśpionych pokładów jego pamięci, wymusza konieczność odniesienia się również do wiedzy z zakresu psychologii.

Niezależnie od znajomości aspektów, rządzących procesem formułowania się zeznań, konieczne jest także przedstawienie podmiotowych właściwości małego świadka, zwłaszcza jego zdolności myślenia, posługiwania się językiem, osobowości, podatności na sugestię czy kłamliwości. Zagadnienia te są o tyle istotne, iż wbrew powszechnemu przekonaniu dziecko nie jest jedynie „mniejszą wersją dorosłego”, lecz niezależną jednostką, wykazującą znaczne odmienności w sposobie postrzegania i odbioru świata. Na te kwestie zwrócono zatem wyjątkową uwagę.

Należy mieć nadzieję, iż zaprezentowane w opracowaniu rozważania będą skutkować wzrostem społecznej świadomości w zakresie uzyskiwania zeznań od małoletniego świadka. Prawdopodobnie unaoczną, jak skomplikowaną czynnością jest słuchanie małego świadka oraz z jakimi konsekwencjami należy się liczyć, zwłaszcza w wypadku zignorowania tego faktu przez prowadzącego przesłuchanie. Wreszcie, może zaproponowane formy i sposoby modyfikacji tradycyjnej taktyki przesłuchania, dostosowane do wieku oraz stopnia rozwoju małoletniego świadka, przyczynią się do uwrażliwienia przedstawicieli praktyki. Może uświadomią, iż nieumiejętne czy niewłaściwe prowadzenie tej czynności może niekorzystnie wpłynąć na samo postępowanie, a przede wszystkim może negatywnie oddziaływać na rozwój dziecka, pozostawiając trwały ślad w jego psychice i przynosząc tym samym więcej szkody niż pożytku.